

Alman Sömürgeciliğine Tarihsel Bir Bakış: Alman Doğu Afrika'sının Kurulması ve Yerel İsyanlar

A Historical Perspective on German Colonialism: The Establishment of German East Africa and Local Uprisings

Galip Varoğlu

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Bilecik, Türkiye,
galip.varoglu@bilecik.edu.tr,
ror.org/00dzfx204

Geliş Tarihi/Received: 12.10.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 31.10.2025
Yayınlanma Tarihi/ Published Online:
28.04.2026

Öz: Alman Doğu Afrika'sının (1885–1918) sömürge tarihi politik bir egemenlik hikâyesi olarak değerlendirilmenin yanı sıra, din, ekonomi ve bilgi üretiminin birlikte ele alınması gereken çok katmanlı bir süreçtir. Almanya, geç bir imparatorluktur ve bu sebeple de sömürgeciliğe erken katılmamıştır. Doğu Afrika'da kurduğu, hem askeri güç hem de yerel dini yapılarla yürütülen hassas dengeler üzerine kurulmuş sömürgeci bir idari sistemdir. Bu makale, Arap İsyanı (1888–1890) ve Maji Maji Ayaklanması (1905–1907) gibi dönüm noktaları üzerinden Alman sömürgeci yönetiminin krizlerini değerlendirirken, bölgede İslam'ın tarihsel olarak sürdürdüğü varlığını ve burada da özellikle Sufi ağların rolünü tartışmaktadır. Arşiv belgeleri ve ilgili literatür ışığında hazırlanan çalışma, sömürgeciliğin medenileştirme misyonu ve dini meşruiyet politikaları arasındaki ilişkileri incelemektedir. Sonuç olarak, Alman Doğu Afrika'sı örneği ile modern imparatorlukların temel çelişkisi görünür olmaktadır. Bu çelişki, hakimiyetin şiddetle kazanılsa da kalıcı hâkimiyetin ancak yerel sosyal ve dini yapılarla müzakere edilerek sürdürülebilir olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Alman Doğu Afrika'sı, Alman Sömürgeciliği, Sömürgeciliğe Karşı Tepkiler, Sömürgecilik Tarihi

Abstract: The colonial history of German East Africa (1885–1918) should be understood not merely as a story of political domination, but as a multilayered process situated at the intersection of religion, economy, and knowledge production. As a latecomer to imperial expansion, Germany entered colonialism relatively late. The colonial administrative system it established in East Africa rested on fragile negotiations between military power and local religious structures. This article analyzes the crises of German colonial governance through key turning points such as the Arab Revolt (1888–1890) and the Maji Maji Rebellion (1905–1907), while also exploring the historical presence of Islam in the region, the role of Sufi networks. Drawing on archival sources and a comparative historical approach, the study examines the relationship between the colonial “civilizing mission” and the politics of religious legitimacy. Ultimately, the case of German East Africa reveals a fundamental paradox of modern empires: domination can be achieved through violence, but lasting authority depends on negotiation with local social and religious structures.

Keywords: German East Africa, German Colonialism, Colonialism, Reactions to Colonialism, History of Colonialism

Extended Abstract

The XIX. century marked the culmination of industrial capitalism and the consolidation of European nation-states, which together created an urgent need for new markets, raw materials, and global prestige. Germany, having achieved political unification only in 1871, entered this race for empire as a latecomer. Despite Otto von Bismarck's initial reluctance toward overseas expansion, the imperial government soon embraced colonialism as both a tool of diplomacy and a source of national identity. Within this context, German East Africa (Deutsch-Ostafrika) emerged as one of the most significant colonial enterprises of the German Empire, encompassing present-day Tanzania, Burundi, and Rwanda. This article explores the historical trajectory of German East Africa between its establishment in the 1880s and the First World War, situating it within the broader structures of new imperialism, colonial governance, and global Islam.

The study reconsiders the history of German East Africa not merely as a political or military conquest but as a complex intersection of religion, economy, and power, where Islamic networks, European science, and racial ideologies coexisted and collided. It draws on a combination of archival sources from the *Bundesarchiv* and the *Auswärtiges Amt*, alongside Ottoman diplomatic correspondences, to reconstruct how German colonial administrators interacted with local Muslim communities, Sufi orders, and trading elites across the Swahili coast. Methodologically, the article employs comparative imperial history and discourse analysis to bridge macro-level colonial policies with micro-level experiences of governance, resistance, and adaptation.

In the decades following unification, Germany's colonial project reflected both pragmatic ambition and ideological uncertainty. Bismarck's policy of saturation (*Saturiertheit*) sought to maintain stability in Europe while using limited colonial expansion to balance domestic and diplomatic pressures. His cautious approach gave way under Wilhelm II, whose *Drang nach Größe* (the drive toward greatness) transformed the empire into a naval and colonial power. Colonial "protection zones" (*Schutzgebiete*), defined as neither fully sovereign nor constitutionally part of the Reich, embodied the ambiguous legal status of these territories. Jurists such as Paul Laband described them as "accessories of the Reich," legally dependent but politically detached—an ambiguity that would shape the entire structure of colonial administration.

German East Africa originated as a corporate colony under the German East Africa Company (DOAG), founded by Carl Peters in 1884. The company's early expeditions, framed as commercial ventures, quickly turned into de facto political domination through treaties with local chiefs. When the Sultan of Zanzibar, Sayyid Barghash bin Said, resisted these incursions, German gunboats anchored before his palace in 1885, forcing him to accept German conditions. The Heligoland–Zanzibar Treaty (1890) further formalized the division of East Africa between Britain and Germany, granting Germany control over the Dar es Salaam–Kilimanjaro corridor while Britain retained Mombasa and Kenya. Thus, the colonial state was born out of gunboat diplomacy, commercial opportunism, and the manipulation of local sovereignties.

Unlike Britain or France, Germany lacked an established colonial bureaucracy. The result was a fragmented system in which military officers, missionaries, and company agents improvised methods of rule. The "civilizing mission" summarized in the slogan Christianity, Commerce, Civilization (3C) provided moral justification, yet the German case remained more overtly militarized and less bureaucratically coherent. Protestant missionary societies, often independent from the state, competed with Catholic and Islamic institutions for influence, producing an intricate religious field. Along the Swahili coast, centuries-old Islamic institutions and Sufi networks (Qadiriyya and Shadhiliyya) acted as both mediators and challengers to colonial authority. German officials, inexperienced with Muslim populations, were compelled to negotiate with local leaders, imams, and qadis, recognizing that religious legitimacy was indispensable for effective governance.

This tension between domination and negotiation became evident during the Arab Revolt (1888–1890) and the Maji Maji Uprising (1905–1907) as two defining moments in the colony's history. The Arab Revolt began when the DOAG attempted to impose customs regulations and tax controls, undermining the Arab–Indian mercantile networks that had dominated the coastal economy. Religious insult, economic dispossession, and the dismantling of traditional hierarchies converged into a large-scale insurrection led by Bushiri bin Salim. German Chancellor Bismarck portrayed the revolt as a war against slavery, thereby justifying brutal repression under the command of Hermann von Wissmann. By 1891, after widespread destruction and executions, the company's authority was replaced by direct imperial rule, marking the transformation of German East Africa into a formal colony.

Fifteen years later, the Maji Maji uprising represented a different kind of resistance— one that transcended ethnic and regional divisions. Sparked by compulsory cotton cultivation, forced labor, and

taxation, the revolt united over twenty ethnic groups under the prophetic leadership of Kinjikitile Ngwale, who promised spiritual protection through sacred “maji” (water). The rebellion was both material and metaphysical: it fused economic grievances with a vision of divine justice. The German military response—scorched earth tactics, crop destruction, and engineered famine—resulted in the death of tens, possibly hundreds, of thousands of Africans. Yet Maji Maji left behind a collective political memory, demonstrating that anticolonial solidarity could emerge from shared suffering rather than a single ideology. It also exposed the structural limits of German colonialism: without sustainable administrative legitimacy, coercion remained the only viable instrument of rule.

Parallel to these conflicts, German colonial discourse evolved through scientific racism and ethnology. The *Völkerkunde* tradition classified African societies according to hierarchies of “civilizational aptitude,” linking academic research directly to governance. Knowledge production thus became a form of control, naturalizing inequalities under the guise of science. At the same time, the global Pan-Islamic networks emanating from Istanbul posed an ideological dilemma. While the Ottoman Caliphate maintained symbolic patronage over East African Muslims, Germany, especially during the later alliance with the Ottoman Empire—attempted to instrumentalize Islam as a geopolitical asset. The coexistence of admiration and anxiety toward Islam defined much of the colonial rhetoric: Muslims were alternately portrayed as potential allies against British power or as latent rebels within the imperial order.

The article concludes that German East Africa encapsulated the central paradox of modern empire: conquest was achievable through technological and military superiority, but governance demanded constant negotiation with local structures of belief and authority. When these negotiations failed, violence filled the gap. The colony’s short existence (1885–1918) nonetheless offers an invaluable lens on how the German Empire understood itself, as a civilizing force, a scientific power, and ultimately as a global actor seeking parity with Britain and France. The aftermath of the First World War, which stripped Germany of its colonies, did not erase these experiences; instead, they persisted in intellectual and political discourse, reappearing later in *Lebensraum* ideology and the memory politics of the XX century.

By integrating religion, knowledge, and violence into the same analytical frame, this study challenges the conventional narrative of German colonialism as a marginal or secondary phenomenon. German East Africa was not merely a periphery of empire—it was a laboratory where global Islam, European science, and local resistance intersected to produce new forms of modernity. In that sense, the history of this colony is not a closed chapter of imperial history but a crucial episode in the making of the modern world order.

1. Giriş

Sanayi devrimini tamamlamış olan Avrupa devletlerinin ekonomik, siyasi ve kültürel sınırlarını genişletme çabasında olduğu XIX. yüzyılın ikinci yarısında, ulus-devletlerin konsolidasyonu, üretim kapasitesinin artışı ve kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesi, yeni pazarlar ve ham madde kaynakları arayışını tetikledi. Bu süreç, ekonomik temelli olarak görülse de aynı zamanda ideolojik bir genişleme biçimiydi (Osterhammel, 2022, s. 112). Avrupa, medeniyetin evrensel ölçütü olarak kabul ettiği tarihsel deneyimini, dünyanın geri kalanına yayma misyonunu üstlendi. Böylece medeniyet götürme söylemi, emperyalist yayılmanın meşruiyet zeminine dönüştü. Bu meşruiyet düzlemi içerisinde din de önemli bir rol oynamaktaydı. Hristiyanlık, ticaret ve medeniyet yayma politikasının genel çizgisini belirlemişti (Pakenham, 1991, s. 275)¹. İşte bu küresel dönüşüm içinde siyasi birliğini 1871’de tamamladıktan sonra Almanya, geç kalmış bir imparatorluk olarak dünya sahnesinde yerini almak üzere harekete geçti. Böylece Alman İmparatorluğu Otto von Bismarck’ın temkinli dış politikasına rağmen kısa sürede sömürgeci bir yönelim kazandı (Burbank ve Cooper, 2018, s. 371). Bu yeni imparatorluğun

¹ 3C: *Christianity, Commerce, Civilization*.

ekonomik ve stratejik hedeflerine en uygun alan Afrika Kitasıydı. Çünkü Doğu Afrika, coğrafi konumu, tarımsal potansiyeli ve kıyı ticaret ağlarıyla Alman sermayesinin dikkatini çeken bir bölgeydi. 1884 yılında kurulan Alman Doğu Afrika Şirketi (*Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft*) başlangıçta bir ticaret şirketi olarak faaliyet gösterse de kısa sürede askeri ve idari yetkilerle donatılmış sömürgeci bir yapıya dönüşerek bu sürecin başlangıç noktasını temsil etti. Böylece, Tanzania, Burundi ve Ruanda'yı kapsayan geniş bir coğrafyada Alman hakimiyeti, yerel direnişlerle, dini hareketlerle ve uluslararası sömürgeci rekabetle şekillenerek karmaşık bir sistem oluşturdu.

Alman Doğu Afrikası, klasik anlamda bir sömürge olmanın ötesinde, dini, kültürel ve diplomatik ağların kesiştiği bir etkileşim bölgesiydi. Bu etkileşimlerin önemli aktörleri deniz ticareti ağları üzerinden Arabistan, Hindistan ve Afrika arasındaki ilişkileri kuran Müslüman tüccarlardı. Ticaret ağlarının Sevahili kıyıları boyunca geliştirdiği İslami şehir kültürü, yalnızca bir inanç sisteminin bölgedeki varlığına işaret etmiyordu. Aynı zamanda bölgesel bir kimlik ve toplumsal düzen ortaya koymuştu. Bu coğrafyada İslam yüzyıllardır varlığını sürdürmekteydi. Ancak İslam'ın Doğu Afrika'daki tarihsel serüveni, bu bölgeyi Kuzey ve Batı Afrika örneklerinden ayırır. Muson rüzgârları sayesinde erken dönemlerden itibaren Arap, Fars ve Hintli tüccarların bölgeyle kurduğu bağlantıların kıyı şehirlerinde oluşturduğu karma kültürel yapı, Sevahili medeniyeti olarak adlandırılan bu kültür, hem deniz aşırı ticareti hem de yerel toplulukları birleştiren bir aracı işlevi gördü. Arkeolojik bulgular, VII. yüzyıldan itibaren İslam'ın kıyı kentlerinde kurumsallaştığını, şehirleşme ile birlikte dini kimliğin de güçlendiğini göstermektedir. Bu medeniyetin dini yapısı, Sufi geleneklerin etkisiyle biçimlenmiş ve karizmatik liderler aracılığıyla halkın gündelik yaşamına nüfuz etmiştir. Bu yerleşik İslami kimlik, Alman kolonyal yönetimiyle karşılaştığında hem direnişin hem de müzakerenin zeminini oluşturmuştur (Gilber t& Reynolds, 2016, s. 193). Sömürgecilik konusunda tecrübeli olmayan Alman idaresi bir diğer yabancı olduğu Müslüman azınlıklarla da karşılaşmış oldu. (Gilbert ve Reynolds, 2016, s. 192) Doğu Afrika'nın iç kesimlerinde İslam'ın yayılışı üzerine olan literatür, yol, pazar gibi sömürgeci altyapının etkisini olduğundan fazla gören yorumlarla, erken dönem Hint Okyanusu ağlarının sürekliliğini vurgulayanlar arasında değişiklik gösterir. Trimmingham, içlere yayılıştaki sömürgeci yolların belirleyici olduğunu vurgular. Öte yandan Pearson ve Nimtz, Müslüman grupların varlığını Portekiz öncesine taşır ve halk arasında ihtidanın nicel sıçramasından ziyade daha görünür olduğuna işaret eder (Rolighner, 2005, s. 11). Örneğin; Maji Maji ayaklanması sonrasında Müslümanların görünürlüğünün artması, sömürgeci şiddetin ve vergi rejiminin yarattığı sosyal dayanışma ihtiyacıyla da kesişir (Ilfiffe, 1979).

Doğu Afrika'nın tarihsel gelişimi, Avrupa sömürgeciliğinin ilk dönemlerinden itibaren dış müdahalelere açıktı. Portekizliler, XVI. yüzyılda bölgeye ulaşarak ticaret yollarını kontrol altına almaya çalışmış, liman şehirlerinde kaleler inşa etmiş ve ticari rekabeti şiddetlendirmişlerdi. Ancak Umman Sultanlığı'nın İran Körfezindeki merkezlerinden, XVII. yüzyıl sonlarında bölgeye yerleşmesiyle birlikte, Arap etkisi yeniden güç kazandı. Umman'ın Zengibar merkezli yönetimi, Doğu Afrika'yı Arap ticaret ağlarının merkezi hâline getirdi (Bilge, 1992, s. 340). XIX. yüzyılın başlarında bu sistem hem İngilizlerin hem de Almanların ilgisini çekti. İngiltere, Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla bölge ticaretini denetim altına alırken, Almanya daha sonra doğrudan sömürgeleştirme yoluna gitti.

Bu tarihsel çerçevede, kölelik meselesi hem ekonomik hem ideolojik olarak belirleyici bir rol oynadı. Afrika'daki kölelik, yalnızca Atlantik ticaretinin bir parçası değildi. Kölelik aynı zamanda bölgesel ekonomik sistemin de taşıyıcısıydı. İspanyollar, Haçlı seferlerinden miras kalan plantasyon modelini Atlantik adalarına taşımış, ardından Amerika'ya aktarmışlardı. Bu sistem, şeker ve diğer lüks tüketim ürünlerinin üretiminde köle emeğini vazgeçilmez hale getirdi. XIX. yüzyıla gelindiğinde, sanayi devriminin yol açtığı üretim fazlası ve işgücü ihtiyacı, köleliğin biçim değiştirerek ücretli emek sistemine geçilmesine yol açtı. İngiltere'nin köle ticaretini yasaklaması, Avrupa'nın ahlaki üstünlüğünü pekiştiren bir söyleme dönüştü ve yeni türden bir sömürgeciliğe alt yapı hazırladı. Bu durum, medenileştirme adı altında ekonomik tahakküme işaret ediyordu. (Gilbert ve Reynolds, 2016; Fynn-Paul, 2021). Belçika

Kralı Leopold'un şahsen kurduğu Kongo'nun ekonomik kalkınması için köleliğin kaldırılmasının araçsallaştırılması da uluslararası ilişkiler açısından önemli bir örnektir (Varoğlu, 2025).

XIX. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan Afrika'nın talanı, yeni bir emperyalist anlayışı temsil ediyordu. Teknolojik ilerlemeler, özellikle buhar gücü, telgraf, makineli tüfek ve ilaç sanayiindeki gelişmeler, Avrupa devletlerinin tropikal bölgelerde kalıcı hâkimiyet kurmalarını mümkün kıldı. David Harvey'in ifadesiyle, yeni emperyalizm, eskisinin yalnızca farklı bir biçimde yeniden üretimiydi. Ancak bu kez sermaye birikiminin küresel bir sistem içinde gerçekleştiği bir evreydi. (Harvey, 2004, s. 151) Almanya da bu yeni düzenin aktif aktörlerinden biri oldu. Doğu Afrika'daki kolonyal yönetim, yalnızca askeri işgal değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel bir yeniden yapılanma projesiydi. Bu dönemde antropoloji, etnoloji ve coğrafya gibi bilimler, sömürgeciliğin entelektüel meşruiyetini üreten araçlara dönüştü. Alman *Völkerkunde* geleneği, halkları inceleme adı altında hiyerarşik bir dünya görüşünü yeniden üretiyor, Avrupalı olmayan toplumlara uygarlık skalasında alt basamaklara yerleştiriyordu. Bilimsel bilgi ile siyasal çıkar arasındaki bu ilişki, Doğu Afrika'daki sömürgeci idarenin temelini oluşturdu. Antropolojik çalışmalar, yerli halkların uygarlığa uygunluk derecesini ölçerken, bu ölçümler doğrudan idari ve askeri politikalara yön veriyordu. Böylece bilgi, sömürge yönetiminin en etkin silahına dönüştü. (Osterhammel, 2022, s. 1157)

Almanya'nın sömürgecilik serüveni, Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilgiyle son buldu. 1914'e kadar süren bu kısa ama yoğun dönem, ekonomik bir çaba olmasının yanında, imparatorluk kimliğinin inşasında bir deneme işlevi gördü. Doğu Afrika, Almanya için bir güç denemesi, Avrupa diplomasisinde gecikmiş bir aktör olarak kendini kanıtlama alanıydı. Fakat bu tecrübe, bölgedeki topluluklar açısından sömürgeci tahakküm, direniş, kimlik ve dini dayanışma biçimlerinin iç içe geçtiği bir süreç anlamına geliyordu. Bu makale, işte bu çok katmanlı tarihsel süreci yeniden okumayı hedeflemektedir. Çalışmada, Alman Doğu Afrika sömürgeciliğini bir iktidar ilişkisi olarak ve aynı zamanda dini, kültürel ve diplomatik etkileşimlerin sahnesi olarak değerlendirmektedir. Sömürgeci idarenin makro düzeydeki politikalarıyla yerel toplulukların mikro düzeydeki deneyimleri arasında bir bağ kurulması amacıyla yöntemsel olarak belge analizi kullanılacaktır. Bu bağlamda Alman arşivleri (*Bundesarchiv, Auswärtiges Amt*) ve Alman sömürgecilik tarihi literatürü üzerinden tarihsel bir okuma yapılacaktır. Alman Doğu Afrika'sı, XIX. yüzyılın sonundaki yeni emperyalist dalga'nın hem ürünü hem de yansımasıdır. Burada yaşananlar, Avrupa'nın medeniyet adına kurduğu iktidarın çelişkilerini, din, ekonomi ve siyaset arasındaki hassas dengeleri ortaya koyar. Bu makalenin amacı da Alman sömürgecilik tarihine Alman Doğu Afrikası özelinden bir bakış yöneltmek ve tarihsel süreci bütüncül bir çerçeve içinde kavramak için arka plan sunacak bölgesel örnekleri sunmaktır.

2. Almanya'da Sömürge Düşüncesinin Ortaya Çıkışı ve Alman Doğu Afrika Şirketi

Alman İmparatorluğu'nun 1871'de kuruluşuyla birlikte Avrupa'daki güç dengesi önemli ölçüde değişmiştir. Yeni kurulan imparatorluk kısa sürede hem kıtada hem de deniz aşırı alanlarda kendine bir alan açma arayışına girmiştir. Şansölye Otto von Bismarck, önceleri temkinli bir tutum izlemiş ve deniz aşırı genişlemeye ihtiyatlı yaklaşmıştır (Conrad, 2019, s. 43). Bismarck'ın diplomatik çizgisi, imparatorluğun ilk yıllarında uyguladığı ve Avrupa'da mevcut sınırları koruyarak, hızlı bir şekilde yeni toprak arayışına girilmesini engellemeyi amaçlayan (Nonn, 2017, s. 92) doyum politikası (*Saturiertheit*) ile şekillenmiştir. Bismarck'ın temel hedefi, Almanya'nın Avrupa'daki konumunu güçlendirirken, İngiltere ile doğrudan çatışmadan kaçınmaktır. Ancak Velihaht Prens Frederick'in İngiliz liberal çevreleriyle yakın ilişkileri, Bismarck'ı siyasi olarak denge arayışına yöneltti. Bu nedenle, İngiltere'ye yakın bölgelerde koruma bölgeleri (*Schutzgebiet*) ilan ederek Prens'i İngiliz etkisinden uzaklaştırmayı amaçladı (Winkler, 2001, s. 324). Bu dönemde kamuoyunda giderek artan paylaşımın geç kalma korkusu (*Torschlusspanik*) Bismarck tarafından ustalıkla bir seçim stratejisine dönüştürüldü. Böylelikle sömürgeci girişimler, ulusal bir heyecan yaratmanın ve iç siyasetteki muhalefeti dengelemenin aracı haline geldi (Conrad, 2019, s. 58).

Almanya'nın sömürgeci emellerini uluslararası zeminde, Bismarck'ın İngiltere, Fransa ve Belçika ile yürüttüğü dikkatli diplomasi meşrulaştırdı. Almanya, 1884–1885'te gerçekleşen Berlin Konferansı'nda, Afrika'nın paylaşımında geç gelen imparatorluk olarak yerini aldı (Pakenham, 1991). Bu süreç, Alman dış politikasında koruma bölgeleri kavramının doğuşunu da beraberinde getirdi. Resmi tanıma göre Alman himayesi altında olan bu bölgeler ne kendi başlarına devlet ne de doğrudan Alman İmparatorluğu'nun topraklarının bir parçası sayılıyordu (Laband, 1876). Alman anayasa hukukçusu Paul Laband, bu sömürgelerin hukuki olarak imparatorluğa bağlı ama siyasal olarak ayrı konumunu "Reich'in aksesuarları"² (*Pertinenzen des Reichs*) olarak tanımlamıştır (Akt. Kämmerer, 2006, s. 404).

XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Almanya'nın deniz aşırı mülkleri bulunmuyordu. Tarihteki erken örnekler, 1528–1555 yılları arasında Ehinger ve Welser ailelerinin İspanya'dan aldıkları Venezuela'daki tımar bölgeleriyle sınırlı kalmıştı (Osterhammel, 2022, s. 344). Brandenburg Elektörlüğü'nün XVII. yüzyılda Afrika kıyılarında kurduğu Großfriedrichsburg Kalesi de kısa ömürlü bir girişim olarak 1718'de terk edilmişti (Iliffe, 1979, s. 89). XIX. yüzyıl ortasında ise Almanya, hızla sanayileşen bir ülkeydi ve ekonomik olarak güçlü, fakat siyasi olarak dışa kapalı bir imaj çiziyordu. Göçmen dernekleri, yoksul Almanları Amerika'ya yönlendirmek yerine, yerleşim sömürgeleri kurma fikrini ortaya atmışlardı. Öte yandan sermaye ve devlet desteği eksikliği nedeniyle bu projeler başarısız oldu (Conrad, 2019, s. 67). Bismarck, uzun süre ticari antlaşmalarla sınırlı bir dış politika izlese de 1880'lerde kamuoyu baskısı ve tüccar çevrelerinin talepleri, bu temkinli çizgiyi değiştirdi.

Bremenli tüccar Adolf Lüderitz'in 1883 yılında Güneybatı Afrika'da toprak satın alması ve ardından Bismarck'ın bu bölgeyi 24 Nisan 1884 tarihinde imparatorluk korumasına aldığını ilan etmesi, yeni bir dönemin başlangıcı oldu (Görtemaker, 1983, s. 211). O yıl içinde Hamburglu tüccarlar Kamerun ve Togo'da, Carl Peters ise Doğu Afrika kıyılarında antlaşmalar yaparak Almanya adına topraklar elde ettiler (Pesek, 2005, s. 28). Peters'in kurduğu Alman Koloni Şirketi (*Gesellschaft für Deutsche Kolonisation*) kısa sürede Alman Doğu Afrika Şirketi (*Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft (DOAG)*) adını aldı ve Zanzibar hinterlandında geniş alanlar üzerinde hak iddia etti. Peters, hatıratında bu süreci "hızlı, cesur ve acımasız" bir girişim olarak tanımlamıştır (Peters, 1906, s. 112). Bu girişime İngiltere'nin itiraz etmemesi Almanya'ya manevra alanı sağladı. Fakat bölge üzerindeki egemenlik haklarını elinde bulunduran Zanzibar Sultanı Seyyid Bergaş b. Said el-Busaidi (1837–1888) bu duruma karşı çıktı. Sultanın diplomatik tepkisine Bismarck'ın yanıtı sert oldu: 1885'te beş Alman savaş gemisinin Zanzibar Sarayı önüne demirlemesinin yarattığı baskı sonucunda Sultan Bergaş, Almanların koşullarını kabul etmek zorunda kaldı. Böylece kıtanın Doğu kıyısı İngiltere ile Almanya arasında paylaşıldı. Bu paylaşımın Darüsselam Limanı Almanlara, Mombasa ise İngilizlere geçti (Haustein, 2023, s. 75).

Tahta geçmesi sonrasında Bismarck ile devam etmeyen II. Wilhelm, Alman dış politikasını önemli ölçüde değiştirdi. Büyüklük tutkusu (*Drang nach Größe*) sloganıyla özetlenebilecek olan yeni dış politikanın hedefi Almanya'yı dünya sahnesinde küresel bir deniz gücü haline getirmektir (Nonn, 2017, s. 114). Caprivi döneminde başlayan Yeni Rota (*Neuer Kurs*) politikası, ekonomik liberalizmle birleşse de kısa sürede milliyetçi bir yön kazandı. Wilhelm, İngiltere'nin deniz üstünlüğünü örnek alarak büyük bir donanma inşasına girişti. Helgoland–Zanzibar Antlaşması (1890), bu yeni stratejinin simgesidir. Antlaşmaya göre Almanya, Kuzey Denizi'ndeki Helgoland Adası'nı alabilmek için Zanzibar üzerindeki hak iddialarından vazgeçti (Pakenham, 1991, s. 421). Donanma inşası, sadece sömürgelerin korunması değil, aynı zamanda imparatorluk kimliğinin inşası için de merkezi bir sembol haline geldi. İngiltere'nin 1906'da HMS Dreadnought Savaş Gemisini denize indirmesiyle başlayan deniz silahlanma yarışını, Almanya'yı da hızla içine çekti (Winkler, 2001, s. 465). Almanya'nın uluslararası ilişkilerdeki dengesi bu dönemde hızla bozuldu. 1900'lerin başında İngiltere, Rusya ve Fransa arasında oluşan ittifaklar Almanya'yı diplomatik yalnızlığa itti. Fas Krizi (1905–1911), Wilhelm'in dış politikadaki prestij arayışının ters teptiği bir olay olarak Almanya'nın izolasyonunu derinleştirdi. Bu dönemde Şansölye

² Reich: Alman İmparatorluğunu

Bernhard von Bülow, dış politikadaki saldırgan çizgiyi iç politikada ulusal birlik propagandasıyla dengelemeye çalıştı (Eley, 1996, s. 214).

Alman sömürge yönetimi, anayasal olarak Reich sınırları dışında tanımlanmıştı. Bu nedenle sömürgelerde yaşayan halklar imparatorluk vatandaşlığı statüsüne sahip değildi. Sömürgelerin hukuki çerçevesi, koruma fikrine dayansa da pratikte sıkı bir askeri yönetim ve ekonomik sömürü sistemi uygulanıyordu (Kämmerer, 2006, s. 410). Alman sömürge bölgeleri 1900'e gelindiğinde toplam 2,6 milyon kilometrekareyi ve yaklaşık 12 milyon nüfusu kapsıyordu (Osterhammel, 2010, s. 321). Sömürgelerin bu şekilde genişlemesi iç siyasette de tartışmalara yol açtı. Liberal çevreler sömürgeciliği gereksiz bir macera olarak görürken, sağ kanat partiler onu ulusal gücün sembolü haline getirdi (Eley, 1996, s. 227). Bismarck sonrası dönemde *Deutsche Kolonialgesellschaft*, milliyetçi ve otoriter hareketlerin ideolojik merkezi haline geldi (Zimmerer, 2003). Almanya'nın genç bir ulus-devlet olarak kısa sürede bir imparatorluğa dönüşmesi, ardından büyük kayıplar ve hayal kırıklıkları yaşaması, tarihçi Heinrich August Winkler'ın ifadesiyle "*Lebensraum* hayalinin erken bir tezahürü" olarak değerlendirilebilir (Winkler, 2001, s. 472). Bu süreç, yalnızca Alman sömürgeciliğinin değil, XX. yüzyılın ilk yarısındaki saldırgan milliyetçiliğin de tarihsel zeminini hazırlamıştır.

3. Alman Doğu Afrika Sömürgeciliğine Gelen Yerel Tepkiler

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ivme kazanan yeni emperyalizm, sadece teknolojik üstünlük ve sermaye birikiminin desteğiyle genişlemedi. Bu aynı zamanda sahada sürdürülebilir bir idare yapısı kurma zorunluluğunu da doğurdu. Toprak kazanma çabasından çok ele geçirilen toplumların yönetilebilir kılınması dönemin ana gerilimiydi. Avrupa imparatorlukları, yerel egemenlik katmanlarını tümüyle tasfiye edemedikleri durumlarda aracı elitler ve orta kademe yerel görevliler üzerinden hakimiyet kurmayı denediler. Kimi coğrafyalarda iş birliğine açık şeflerle dolaylı idari mekanizmalar oluşurken kimi yerlerde ise müzakereler, imtiyazlar ve geri adımlarla süregiden hassas düzenler kuruldu. Ancak bu pazarlığın gölgesinde şiddet hep başvurulabilir bir yönetim aracı olarak elde tutuldu (Burbank ve Cooper, 2018).

Alman sömürge pratiği bu açıdan iki yüzünü aynı anda göstermiştir. Güneybatı Afrika'da Herero-Nama felaketine uzanan nihai şiddet eşiği, idari kapasite eksikliğini, direniş aktörlerini pasifize etme stratejisiyle telafi etmeye çalışmanın en sert örneği olarak tarihte yerini alırken, Doğu Afrika'da aynı imparatorluk, isyan döngülerinin içinde, yer yer taktik geri çekilmeler ve pragmatik uygulamalarla gerilimi kontrol altında tutmaya çalıştı. İngiliz modeli görece sistemli bir uzaktan yönetimi (*indirect rule*) yerelle kurumsallaştırırken, Fransız yaklaşımı asimilasyon idealiyle sınırlı bir yerli seçkini medeniyet taşıyıcısı olarak yetiştirmeyi hedefledi (Conrad, 2019). Bu farklı idare tarzlarını birleştiren şey, yeni emperyalizmin ırksal hiyerarşiyi devlet tekniğine dönüştürmesiydi.

Yeni emperyalizmin ideolojik zemini, kutsal metinlerin tarihselci okunuşları ve biyoloji, antropoloji ve filoloji gibi XIX. yüzyıl disiplinlerinin ürettiği bilimsel sınıflandırmalarla güçlendi. Eski Ahit'ten devşirilen Hâm miti gibi yorumlar, Afrika halklarının lanetlenmişliğini doğal kabul eden bir ahlaki meşruiyet alanı oluşturdu. XIX. yüzyılın sonunda ise sözde bilimsel ırk sınıflamaları bu önyargıyı pozitivist bir kisve ile yeniden üretti (Osterhammel, 2022). Böylece medeniyet kavramı, teoloji ile bilim arasında gidip gelen bir meşruiyet aygıtına dönüşerek, sömürgeci şiddet, ıslah, terbiye ve ilerleme gibi kelime dağarcığına temel oluşturan söylem ile görünmezleştirildi (Stocking, 1987).

Dini sahada misyonerlik ve Sufi ağlar sömürgeci denklemin hem rakip hem de birbirini etkileyen iki unsuru oldu. Katolik Cizvitlerin erken modern dönemde karşılaştığı yasak ve engeller, XIX. yüzyıl ortalarına doğru kıtaya yayılan Protestan misyoner örgütleri için farklılaştı. Protestan örgütlerin devletle sıkı bağlarının olmayışı bağış ekonomisine onları bağımlı kıldı. Bu özerklik sömürgeci idarelerle çatışmayı doğurdu ve göz ardı edilen alanlarda nüfuz inşa etmelerine yol açtı (Haustein, 2023). Doğu Afrika'da Sevahili İslamı, Kadiri ve Ticani gibi Sufi gruplar toplumsal meşruiyetin kanalları olarak işlev

gördü. Sömürgeci idare, başlangıçta yerel dünyevi otoriteleri seçerken Sufi, karizmatik liderler ve tarikatlar karşısında temkinliydi. Fakat uygulamada şer'î teamüller ve tarikat liderliği görmezden gelindikçe idari meşruiyet aşınıyor, idare de adım adım bu ağlarla mecburi müzakereye yöneliyordu (Uğur, 2023).

Sanayileşmenin küresel etkisi, Afrika'da yerleşik yaşamın ve şehirleşmenin gidişatını değiştirdi. Demiryolları, limanlar ve askeri karakollar etrafında biçimlenen yeni mülkiyet rejimleri, toprağın yeniden dağıtımını tetikledi. Birçok bölgede verimli araziler yerleşimci çiftçiliğe ve plantasyon ekonomisine tahsis edilirken kırsal alanlar artan yoksullaşma ile yüz yüze kaldı. Bu orantısız dönüşüm Güneybatı Afrika'da Herero isyanının toplumsal zeminlerinden birini oluştururken, Doğu Afrika'da da kıyı-iç bölge eşitsizliklerini derinleştirdi (Iliffe, 1979). İç sömürgecilik kavramıyla anılan süreç, Avrupa-Afrika ikiliğinin yanı sıra merkez-çevre ayrışmasını da Afrika içlerine taşıdı. Hidiv Mısır ordusunun Sudan'daki uygulamaları ve Britanya danışmanlığı gibi örnekler bu genişlemiş sömürgeci tekniğin yansımalarıydı (Burbank ve Cooper, 2018).

Dini hareketlerin süreçteki rolüne bir diğer örnek de Afrika'daki Mehdi Hareketi'nin (1881-1889), İslami meşruiyet, sömürgecilik karşıtı siyaset ve yerel iktidar mücadelelerini bir araya getirerek başta İngiltere olmak üzere Avrupalı güçlerin stratejik hesaplarını altüst etmesidir. İngiliz General Gordon Paşa'nın Mehdi hareketi tarafından Hartum'da öldürülmesi Londra'da siyasi krize sebep olurken, hareketin uzun soluklu etkisi Avrupa basınında "İslamcı tehdit" ve "Arap fanatizmi" kalıplarını güçlendirdi. Bu atmosfer, Doğu Afrika'daki gelişmelerin yorumunu da çerçeveledi. (Gilbert ve Reynolds, 2016, s. 340). Bu bağlamda Emin Paşa düğümü, Avrupalı kâşif ve gazeteci figürünün, Stanley politika ve iş çevreleriyle kaynaştığı tipik bir tarihsel kesit oldu. Emin Paşa'nın³ Lado'da sıkışmış konumu, Belçika Kralı II. Léopold'ün Kongo hayalleri, Nil havzası-Hint Okyanusu eksenindeki ticaret ve ulaşım planları ve Arap tüccar Tippu Tip ile anlaşma arayışlarıyla birleşti. Son kertede kurtarma seferi Emin'i Zanzibar'a taşısa da olayın gösterdiği şey şuydu: Avrupa'daki sınır rejimleri ve kongre kararları, sahadaki güç ilişkileri, tüccar ağları ve yerel koalisyonlarla sürekli yeniden pazarlık ediliyordu (Pakenham, 1991).

28 Nisan 1888 tarihli Gümrük ve Kıyı Antlaşması'nın hemen akabinde kıyı şeridinde Arap İsyanı patladı. DOAG'ın (*Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft*) gümrük ve idare yetkilerini ele alması, Arap-Hintli ticaret sermayesinin gelir kanallarını tehdit etti. Şirket memurlarının kutsal mekânlara ayakkabı ya da köpekle girme gibi dini sembollere yönelik saygısız eylemleri halihazırda artan hoşnutsuzluğu din temelli bir öfkeye çevirdi. (BArch R 1001/691 A13587). Köle ticaretine vurgu yapan ahlaki söylemle zorunlu düzenleme girişimleri, kıyıda ekonomik tekelin zayıflayacağı endişesini güçlendirerek geniş tabanlı bir direnişi tetikledi (Haustein, 2023). Hareketin lideri, bölgenin saygın Arap ailelerinden birine mensup olan Buşiri b. Salim'di. Arap fanatizminin somutlaştırıcısı olarak farklı etnik ve sınıfsal grupları aynı hedefe yönelten ittifak kurucu bir aktör olan Buşiri b. Salim, geçmişte Zanzibar Sultanı ile çeşitli sorunlar yaşamıştı. Avusturyalı seyyah Oskar Baumann'ın aktarımına göre, zaten büyük bir saygı duymadığı Sultan'ın toprakları yabancılara devretmesi, Buşiri b. Salim'in öfkelerini daha da artırmıştı. (Baumann, 1890, ss. 138-139). Bu karmaşık tablo ve kırılğan denge, Alman sömürge belgelerine de yansımıştı. Kıyı kesimlerinde Sultan'a olan sadakat net bir biçimde görünürken, iç bölgelere doğru gidildikçe yerel toplulukların özerklik ve bağımsızlık eğilimleri daha belirgin hâle gelmekteydi. (BArch R 1001/404). Pangani, Tanga, Bagamoyo ve Darüsselam çevresinde şirket istasyonlarına baskınlar, gemilerin zorla tahliyesi, misyonerler ve istasyon görevlilerinin hedef alınması isyanın askeri ve sembolik boyutlarını bir araya getirdi. Alman kamuoyu ve bürokrasisi hareketi "Arap İsyanı" olarak adlandırıldı ve yerli-Arap ve din-ticaret ayrışmalarını tek bir kategoriye sıkıştırdı. Bu yüzeysel okuma, iç politikada yararlı bir meşruiyet ortaya çıkatsa da sahadaki karmaşık koalisyon haritasını okunamaz kıldı (Iliffe, 1979; Haustein, 2023). Her ne kadar Bismarck ve Alman yönetimi bu isyanı Müslümanların

³ Avusturya Yahudisi olan Emil Schnitzer, Müslüman olup Hidiv'in emri altına girip Emin Paşa ismini almıştır. Ayrıntılı bilgi için <https://www.deutsche-biographie.de/sfz35524.html#ndbcontent>

fanatizmine bağlamak istese de İngilizler gelişmeleri Almanların Müslümanlara karşı hassas olmamasına bağlar (BArch R1001/706). Bu durum, Alman sömürgeci idaresinin İngilizlerin yerel halkla ilişkiler konusundaki bakış açısından farklılaştığına önemli bir örnektir. Bismarck'ın fanatizmi ön plana çıkarmasını, Mehdi isyanı ile zorluk yaşayan İngilizlerden destek amacı ile yaptığını düşündürmektedir (BArch R1001/706).

İsyanın bastırılması, Şansölye Bismarck'ın Reichstag'ı ikna etmek için köle ticareti karşıtlığı kartını devreye sokması (RT [Meclis Tutanakları], 1888/9, January 1889,603) ve Hermann von Wissmann'ın Reichskommissar olarak atanmasıyla geldi. Wissmann, Sudanlı ve Tanzanyalılarından oluşan Askarilerden seferi bir güç kurdu ve abluka, deniz topçusu ve yak-yık taktikleriyle sahili hızla kontrol altına aldı (BArch R1001/690 ve BArch R1001/693). Hareketin lideri Buşiri 1889 sonunda idam edildi ve 1890'da Bwana Heri'nin mevzileri düşürüldü. Askeri başarı, DOAG idaresinin doğrudan imparatorluk yönetimine devredildiği bir dönüm noktasına dönüştü ve Helgoland-Zanzibar Antlaşması sonrasında Alman Doğu Afrikası, şirket-sömürge aşamasından devlet-sömürge aşamasına geçti (Pakenham, 1991; Pesek, 2005). Bu hamlelerin ardından Alman makamları, yerel toplulukları isyancı olan ve isyancı olmayan ayrımıyla yeniden sınıflandırıp entegrasyon kanalları açmaya çalıştılar. İsyanı tek bir Arap komplosu olarak okumanın, Umman'la, kıyı-iç bölge gerilimleriyle ve Hintli sermayeyle karmaşık ilişkiyi örttüğü anlaşıldıkça, idare dili de esnedi (Haustein, 2023). Yine de kazanılan askeri üstünlük zorunlu emek, vergi yükü ve plantasyon rejiminin sertliğini yumuşatmadı.

1905'te iç bölgelerde patlayan Maji Maji isyanı, Alman Doğu Afrikası'nda o zamana kadarki en geniş coğrafi yayılıma sahip halk koalisyonunu ortaya çıkardı. Zorunlu pamuk ekimi, ağır angarya ve vergiler, yerel ekonomileri ve hane döngülerini bozmuştu. Bu maddi kıskaca, Kinjikitile Ngwale'nin Maji (kutsal su) aracılığıyla sağladığı manevi dayanıklılık ve korunma vaadi eklendi. Ngoni, Matumbi, Pogoro, Ndendeule gibi farklı etnik gruplar ortak bir direniş fikrinde buluştu. İsyanın hedefinin yalnızca Alman karakolları değil, yerel sermaye ve komisyoncu ağların unsurları olan Arap ve Hindistan kökenli tüccarlar olması, sömürgeci düzenin aracılarının da toplumsal öfkenin konusu olageldiğini gösteriyordu (Ilfie, 1979).

Alman idaresinin tutumu, kararlı bir yıldırma stratejisi oldu. Tarlaların yakılması, ambarların imhası, geçim altyapısının çökertilmesi ve kıtlığın savaş tekniği olarak kullanılması gibi şiddet teknikleri kullanıldı. 1907'ye geldiğinde hareket kırılmıştı. Can kaybına dair tahminler farklılık gösterse de büyük bir kısmı açlık ve hastalık temelli olan on binlerden yüz binlere uzanan bir aralık ifade edilmektedir (Osterhammel, 2010). Maji Maji, Doğu Afrika tarihinde yalnızca trajik bir bastırma vakası değildi. Bu isyan, siyasal birlik deneyimi, dini grupların hareket imkânı ve sömürgeci şiddetin teknikleri üzerine kalıcı bir hafıza üretti. İsyanın sonra Rechenberg dönemindeki tarım ve ekonomik gelişim vurgusu gibi yönetim dilindeki kısmi reform işaretleri idari tutumu yumuşatmadı. Ancak idare faydacılığını dini alanla ilişkiyi yeniden kurma yönünde esnetti.

Alman Doğu Afrikası'nın anayasal statüsü (Koruma Bölgesi, *Schutzgebiet*) "Reich'in parçası olmayan, fakat onun himayesindeki alan" olarak tanımlandığından, uygulanacak hukuk sahası belirsizliklerle doluydu. Şer'î teamüllerin güçlü olduğu şehirlerde bu boşluk daha görünür hâle geldi. Kadılar ve şeyhlerle idari temas zorunlu hale gelirken, misyoner ve Müslüman gerilimi idari ve hukuki tartışmalara da yansdı (Laband; Kämmerer, 2006). Basın cephesinde, *Deutsche Kolonialzeitung* gibi gazetelerin dilinde 1888-1890 sarsıntısından sonra İslam ve Arap imgeleri giderek daha iktidar odaklı bir anlatıya oturdu. Savaş zamanı söyleminde 'yerli vahşiliği' vurgulanırken (*Deutsche Kolonialzeitung*, no. 12, 1885 ve *Deutsche Kolonialzeitung*, no. 7, 18 February 1888), Osmanlı-Alman ittifakı bağlamında Müslüman Türk ve Arapların stratejik değerine yapılan göndermeler (Trietsch, 1915) söylemi çelişkili kıldı. Bu çelişki, sahada Müslüman cemaatlerle kurumsal ilişkiyi zorunlu kılarken, öte yandan güvenlikleştirici bir dile mahkûm etti (Haustein, 2023).

Yerleşimci sömürgelerde Avrupalı kadınların varlığı, toplulukların Avrupalı normlarla şekillenmesinde de kesişimsel ırk ve cinsiyet rejimlerinin kurulmasında da ana araç kabul edildi. Melez nüfusun mülkiyet ve yurttaşlık iddialarını tehdit olarak gören yönetimler, evlilik ve aile politikalarında ırksal sınır koymaya çalıştılar (Wildenthal, 1996). Eğitimde yükselen kitlesel okuryazarlık ideali, sömürgeci sahada itaatkâr işgücü üretme hedefiyle sınırlı tutularak uygulandı. Bu ikili standart, “medeniyet misyonu” retoriğinin kurumsal ikiyüzlülüğünü görünür kıldı (Osterhammel, 2022).

II. Wilhelm dönemi donanma rekabeti, Helgoland-Zanzibar takası ve Fas krizleri üzerinden Britanya-Fransa-Rusya hattının sıkışmasına, Almanya'nın ise dış politikadan izolasyonuna yol açtı. Ancak bu yalıtım, sömürgeci sahada sertleşen güvenlik siyasetini ve sergilenebilir güç gereksinimini daha da artırdı. Reichstag'daki sömürgeci bütçeler, iç politikada milliyetçi çevreleri harekete geçirmenin aracı olurken, Kamerun gibi sömürgelerdeki krizler ise merkezde yasa yapımını ve yürütmenin yetkilerini etkiledi (Eley, 1996; Winkler, 2001). Wissmann figürünün Hamburg Üniversitesi önündeki heykelle kahramanlaştırılması, 1967'de öğrenci hareketi tarafından heykelin yıkılışına dek, bu hafıza siyasetinin simgesiydi (Quintern, 2023).

4. Sonuç

Afrika'nın İslam'la karşılaşması bir inanç değişiminin yanı sıra kıtanın toplumsal, ekonomik ve kültürel dokusunun yeniden biçimlenmesinin de mihenk taşı olmuştur. Bu süreç, Afrika'nın coğrafi çeşitliliği, tarihsel koşulları ve yerel yapılarının katmanlılığıyla yakından ilişkilidir. İslam'ın farklı bölgelerde benimsenme biçimleri, yerel aktörlerin, ticaret ağlarının ve Sufi liderlerin, yani şeyhlerin etkisiyle birbirinden ayrılmıştır. Özellikle Doğu Afrika kıyılarında gelişen Sevahil medeniyeti, Arap ve Fars tüccarlarının varlığıyla İslam'ın kök saldıği bir kültürel alan ortaya koymuştur. Bu etkileşim dini bir yayılma ve yeni bir sosyo-ekonomik ve dilsel birlikteliğin de temelini atmıştır. Modern sömürge sonrası yaklaşımlar, bu dönemin sadece manevi değil, aynı zamanda ekonomik sömürünün, özellikle de köle ticaretinin gölgesinde biçimlendiğini göstermektedir.

Sömürgecilik çağının başlamasıyla birlikte Afrika'daki güç dengeleri derinden değişime uğramıştır. Avrupa'nın genişleme süreci, Doğu Afrika'nın ticari ağlarını dönüştürmüş, Osmanlı, Portekiz, İngiltere ve Almanya gibi güçlerin bölge üzerinde nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Bu rekabet, İslam'ın yayılım yönünü, içeriğini ve toplumsal etkisini belirleyen kayda değer bir etken olmuştur. Avrupa merkezli yeni ticaret düzeni, yerel üretim sistemlerini zayıflatmış ve Afrika toplumlarını dış ticaret bağımlılığına itmiştir. Böylece zenginleşme ve kalkınma, yerel halkların değil, Avrupa metropollerinin çıkarlarına yönelik bir mekanizma olagelmıştır.

Afrika tarihinin dönüm noktalarından biri olan kölelik sistemi, bu dönüşümün en yıkıcı sonuçlarından birini temsil eder. Atlantik köle ticareti, kıtanın demografik yapısını sarsarken, toplumsal hafızada derin yaralar açmıştır. Köleliğin kaldırılmasıyla birlikte sömürü ilişkilerinin nihayete ermemesi, tam tersine yeni biçimlere girerek devam etmesi, Afrika toplumlarının modern döneme travmatik bir mirasla dahil olmasına sebep olmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan yeni emperyalizm dalgası, sanayi devriminin ürettiği teknolojik üstünlüğü ve ekonomik gücü Afrika üzerinde tahakküm kurmanın aracı haline getirmiştir. Bu dönemde Avrupa devletlerinin kıta üzerindeki hakimiyeti sadece askeri güçle değil, bilgi üretimi ve temsil stratejileriyle de pekişmiştir. Haritalar, antropolojik çalışmalar ve misyonerlik faaliyetleri, sömürgeci düzenin ideolojik altyapısını kurmuştur. Bununla birlikte, yerel toplumların farklı bölgelerde gösterdiği direnişler, dini ve ekonomik amaçlarla Avrupa merkezli 'medeniyet misyonu' söyleminin sınırlarını gözler önüne sermiştir.

Alman sömürgeciliği, geç bir imparatorluk olarak 1880'lerden itibaren Afrika'da etkin bir rol oynamıştır. Bismarck'ın temkinli tutumuna karşın uluslararası rekabet ve *Torschlusspanik* atmosferi, Almanya'yı sömürgeler kurmaya yöneltmiş ve Carl Peters gibi aktörler sert yöntemlerle yerel direnişi bastırmıştır.

Zanzibar Sultanı'nın diplomatik karşı koyması İngiltere ile yapılan paylaşım anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Alman iç politikasında sömürgecilik, Bülow Döneminde ulusal kimlik ve imparatorluk ideolojisinin aracı haline gelmiş, ancak sosyal demokrat ve liberal çevrelerde tartışma yaratmıştır. Alman Doğu Afrika Şirketi döneminde cereyan eden Arap ve Maji Maji isyanları, sömürge yönetiminin kırılma eğilimini göstermiştir. Almanların sert müdahaleleri kısa vadede başarı sağlasa da uzun vadede toplumsal dengeleri bozmuştur. Bu süreç sonunda idareciler, Müslüman topluluklarla daha uzlaşmacı bir ilişki kurma yoluna gitmişlerdir. 1905-1907 yıllarındaki Maji Maji İsyanı, sadece bir direniş hareketi değil, aynı zamanda sömürgeci düzenin manevi meşruiyetine yönelmiş bir meydan okumaydı. Yerel toplulukların su (maji) metaforu etrafında birleşerek geliştirdiği bu direniş, dini inançların toplumsal dayanışmayı harekete geçirme gücünü göstermiştir.

Tüm bu gelişmelerin ışığında, Afrika tarihinin İslamlaşma süreci, sömürgecilik ve küresel güç dengeleriyle iç içe geçmiş çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Dini, ekonomik ve siyasi etkenler birbirini dışarıda bırakan değil tamamlayan ögeler olarak değerlendirilmelidir. Almanya'nın geç katıldığı sömürgecilik deneyimi, Osmanlı'nın zayıflayan ama sürekliliğini koruyan İslam diplomasisiyle kesişmiştir. Bu kesişim, modern dönemde İslam'ın Afrika'daki sosyo-politik rolünün yeniden şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Sonuç olarak, Afrika'nın modern tarihi, İslam'ın yerel dinamiklerle etkileşimi, Avrupa sömürgeciliğinin dönüştürücü etkisi ve Osmanlı-Alman rekabeti gibi unsurların kesişiminde değerlendirilmelidir. Bu perspektif, Afrika'nın sadece sömürge edilen bir coğrafya değil, aynı zamanda çok yönlü etkileşimlerin ve direnç biçimlerinin üretildiği bir tarihsel deneme alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma hem İslamlaşma süreçlerinin yerel çeşitliliğini hem de sömürgecilik sonrası hafızanın biçimlenişini anlamak bakımından anlamlı bir analitik zemin sunmaktadır.

Makale Bilgi Formu

Yazar Notu: Bu çalışma, Galip Varoğlu tarafından Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü Tarih Doktora Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Alman Doğu Afrikası'ndaki kolonizasyon faaliyetleri ve Osmanlı-Alman ilişkilerine yansımaları" başlıklı doktora tezinden faydalanarak üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zeka Bildirimi: Bu makale yazılırken hiçbir yapay zeka aracı kullanılmamıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.

Kaynakça

- Akinola, G. A. (1975). The East African coastal rising, 1888-1890. *Journal of the Historical Society of Nigeria*, 7(4), 609-626. <https://www.jstor.org/stable/41971217>
- Aydın, C. (2017). *The idea of the Muslim world: A global intellectual history*. Harvard University Press.
- Baumann, O. (1890). *In Deutsch-Ostafrika während des Aufstandes*. Wien: Hartleben.
- Bilge, M. L. (1992). Bû Saïd hânedanı. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 6, ss. 339-340). <https://islamansiklopedisi.org.tr/bu-said-hanedani>
- Burbank, J. ve Cooper, F. (2018). *İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*. İnkılap Yayınları.
- Conrad, S. (2019). *Deutsche Kolonialgeschichte*. München: C. H. Beck.
- Deutsche Kolonialzeitung, no. 7, 18 February 1888; no. 12, 1885.
- Eley, G. (1996). Introduction 1. *Society, culture, and the state in Germany, 1870-1930*, G. Eley, (Ed.), The University of Michigan Press.

- Fynn-Paul, J. (2021). The greater Mediterranean slave trade. İçinde C. Perry et al. (Eds.), *The Cambridge world history of slavery*. Cambridge University Press.
- Giblin, J. (1992). *The politics of environmental control in northeastern Tanzania, 1840–1940*. University of Pennsylvania Press.
- Gilbert, E. ve Reynolds, J. T. (2016). *Dünya tarihinde Afrika: Tarih öncesinden günümüze*. Küre Yayınları.
- Görtemaker, M. (1983). *Deutschland im 19. Jahrhundert*. Leske + Budrich.
- Harvey, D. (2004). *Yeni emperyalizm*. Everest Yayınları.
- Haustein, J. (2023). *Islam in German East Africa, 1885–1918: A genealogy of colonial religion*. Palgrave Macmillan.
- Iliffe, J. (1979). *A modern history of Tanganyika*. Cambridge University Press.
- Mazrui, A. (1992). *Afrikalılar: Üç farklı kültürel miras*. İnsan Yayınları.
- Kämmerer, J. A. (2006). Das Völkerrecht Des Kolonialismus: Genese, Bedeutung und Nachwirkungen. *Verfassung Und Recht in Übersee / Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 39(4), 397–424. https://www.vrue.de/VRUe_2006_397_Kaemmerer_Voelkerrecht_Kolonialismus.pdf
- Nonn, C. (2017). *Das Deutsche Kaiserreich: Von der Gründung bis zum Untergang*. München: C. H. Beck.
- Osterhammel, J. (2022). *Dönüşen dünya: Küresel 19. yüzyıl tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pakenham, T. (1991). *The scramble for Africa: 1876–1912*. Weidenfeld & Nicolson.
- Pesek, M. (2005). *Koloniale Herrschaft in Deutsch-Ostafrika*. Lit Verlag.
- Peters, C. (1906). *Die Gründung von Deutsch-Ostafrika*. Berlin: C. A. Schwetschke & Sohn.
- Rolingher, L. (2005). Constructing Islam and Sevâhili identity, Historiography and theory. *The MIT Electronic Journal of Middle East Studies*, 5, 9-21. <https://dome.mit.edu/handle/1721.3/177977>
- Stocking, G. W. (1987). *Victorian anthropology*. Free Press.
- Trietsch, D. (1915). *Der Aufstieg des Islam*. Puttkammer & Mühlbrecht.
- Quintern, D. (2023). Inklusive als dekoloniale Erinnerungskultur. *Türkisch-Deutsche Perspektiven*, 1, 13-32. <https://doi.org/10.60501/tdp.2023.1.100249>
- Uğur, H. (2023). Doğu Afrika'da İslam ve çağdaş Müslüman düşüncesi. içinde L. Sunar (Ed.), *Müslüman dünyada çağdaş düşünce* (C. 11, ss. 33–61). YTB Yayınları.
- Varoğlu, G. (2025). Köle ticaretinin yasaklanmasına dair 1890 Brüksel konferansının Osmanlı basınına yansımaları. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 2525-2550. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1565439>
- Wildenthal, L. (1996). She is the Victor: Bourgeois women and nationalism in German Southwest Africa. İçinde G. Eley (Ed.), *Society, Culture, and the State in Germany, 1870–1930* (ss. 367–395). University of Michigan Press.
- Winkler, H. A. (2001). *Der lange Weg nach Westen, Bd. 1*. C. H. Beck.
- Zimmerer, J. (2003). *Von Windhuk nach Auschwitz?* Lit Verlag.

Arşiv Kaynakları

Bundesarchiv BArch R1001/404 - BArch R1001/690 - BArch R1001/693 - BArch R1001/691 A13587 - BArch R1001/706

RT, 1888/9, January 1889, p. 603. Meclis konuşmaları. https://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt3_k7_bsb00018653_00649.htm